

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

1/2004 · Februar

17. Årg.

NOMUS

Nordsjællandsk Museumsforening

Indhold:	Side
Mindeord	2
Urter og helbredelse ...	3
Skåltegn	11
Sikken et hus!	13
Præstegård i 800 år	14
Stribevis af stiber	16
Møntfund fra Sigerslevøster	19
Generalforsamling	23
Småskrifter 3	23
Foredrag på Nødebo Kro	24

Forsiden:

Hvem skulle tro, at denne smukke lille plante kan fjerne fregner! Det var i det mindste, hvad man troede i middelalderen. Men noget om snakken var der, saften er nemlig ætsende. Læs mere i Kirsten Baunegaards artikel om urter og helbredelse i middelalderen. *Svaleurt, chelidonium majus*, gengivet fra A. Olesen og N. Rehfeldt (1990).

Mindeord

Nordsjællandsk Folkemuseum har mistet en mangeårig støtte og god ven, da Dagmar Clementsen i december måned afgik ved døden 75 år gammel.

For omtrent 20 år siden indtrådte hun sammen med sin mand Hans Jørgen Clementsen i museets gruppe af frivillige, som dengang var kernen i det praktiske arbejde på museet. Kort efter indtrådte hun også i museets bestyrelse, hvor hun anvendte sit store talent og dybe engagement inden for PR-arbejde til at udbrede kendskabet til Nordsjællandsk Folkemuseum.

Ikke mindst i forbindelse med indsamlingen efter Husmandsstedets brand i 1985 udførte hun et initiativrigt og flot arbejde.

I 1989 blev Dagmar afløst af sin mand i bestyrelsen, da hun valgte at støtte museet på andre poster. I arbejdet med at få flere medlemmer i museumsforeningen var hun primus motor i projektet med at få erhvervsmedlemmer i Hillerød. Takket være Dagmars personlige og engagerede henvendelse til mange firmaer fik museet allerede fra begyndelsen af 1990 mange erhvervsmedlemmer.

Også blandt museets frivillige i arbejdsgruppen var hun med i første række når nye initiativer skulle tages eller projekter gennemføres. I Dagmars arbejdsindsats var der ikke noget der hed godt nok, hun stillede store krav til sig selv og andre på en venlig og positiv måde. Hendes livsglæde var også altid et godt bidrag til det sociale liv i museets arbejdsgruppe.

Med Dagmars død går vore tanker til Hans Jørgen. På museet vil vi savne og huske hende. Æret være hendes minde.

NoMus er medlemsblad for Nordsjællandsk Museumsforening, som varetager driften af Sophienborg, Nordsjællandsk Folkemuseum i Hillerød. Museet dækker arkæologi og nyere tids kulturhistorie i Hillerød, Allerød, Skævinge og Fredensborg-Humlebæk kommuner samt arkæologien i Helsingør Kommune. Museet driver bymuseet for Hillerød (herunder Grafisk Museum), Æbelholt Klostermuseum og Sophienborg.

NoMus udkommer kvartalsvis og sendes til museumsforeningens medlemmer samt en række private virksomheder og offentlige institutioner.

Redaktion: Grethe Post (ansvarshavende), Flemming Beyer, Finn Kramer, Kirsten Baunegaard, Aase Clausen og Valborg Sandberg.

Adresse: Sophienborg Nordsjællandsk Folkemuseum, Sophienborg Alle 9, 3400 Hillerød.
Telefon 48 24 34 48, fax 48 24 34 42.
E-mail: nfh@get2net.dk. Hjemmeside: www.folkemuseet.dk

Kontingent for foreningens medlemmer:
Enkeltmedlemmer: kr. 150,-. Husstande: kr. 200,-. Virksomheder: minimum kr. 500,-.

Urter og helbredelse på middelalderens klostre

Af Kirsten Baunegaard

Klostrenes indsats over for syge og svagelige blev formuleret allerede i det 6. årh. af den hellige Benedikt af Nursia: *Man skal frem for alt og overalt drage omsorg for de syge. Man tjener disse, således som man virkelig ville tjene Kristus.* Den tidlige kristendom satte omsorgen for syge og nødlidende som en af de højeste kristne dyder. Det blev set som en kristen pligt at frelse sjælene, og da legemet er sjælens bolig, skulle denne bolig, dette "hus", holdes ren og sund. En af klostrenes store opgaver, udover at bede for alle andre i det middelalderlige samfund, blev derfor at pleje de syge og svage. På klostrene betød det en stor opsamling af erfaring og viden om behandling, sygdomspleje og plantemedicin, og klostrene blev middelalderens hospitaler og sundhedscentre.

I Danmark såvel som i resten af Europa fungerede klostrene som hospitaler siden slutningen af 1000-tallet på landet, i købstæderne fra begyndelsen af 1200-tallet. Fra midten af samme århundrede fandtes derudover i nærheden af, men uden for købstæderne, særlige spedalskhedshospitaler, de såkaldte leprosorer, efter 1350 som regel kaldet St. Jørgenshuse eller St. Jørgensgårde. I selve købstæderne blev der ligeledes fra midten af 1200-tallet bygget de såkaldte Helligåndshuse, der dels fungerede som hospital for pilgrimme, fattige og svagelige og dels som deciderede hjem for disse grupper. Helligåndshusene og St. Jørgensgårdene var ejet af selvstændige stiftelser med gejstlig indflydelse, ligeledes kunne købstædernes magistrater føre tilsyn og have en vis indflydelse. I femten købstæder og større

byer her i Danmark var der forskellige klosterordener repræsenteret. Nogle ordener lagde i deres ordensregler decideret vægt på sygepleje, socialforsorg og hospitalsdrift, som f.eks. korsbrødrene (johannitterne), antonitterne og Helligåndssordenen. I hele Danmark som sådan har der i løbet af middelalderen været mindst tretten forskellige ordener repræsenteret: Benediktinere (sorte munke), augustiner, cisterciensere (grå munke), præmonstratensere, karthusere, johannitter, franciskanere og af dem de såkaldte observanter, dominikanere (sortebrødre), karmelitere (hvidebrødre), antonitere, helligåndsbødre og birgittinere. I Danmark (inkl. Skåne, Halland og Blekinge) har der igennem hele middelalderen i alt eksisteret knap 150 klostre, både by- og landklostre (og mands- og kvindeklostre).

Humoralpatologien

Det var den såkaldte humoralpatologi, der udgjorde den teoretiske baggrund for klostermedicinen.

- STYRKELSE
- ◐ KLIMPERAMMEVÆR
- ◑ LIGEVNSVÆR
- ◒ GRUNDELEMENTER

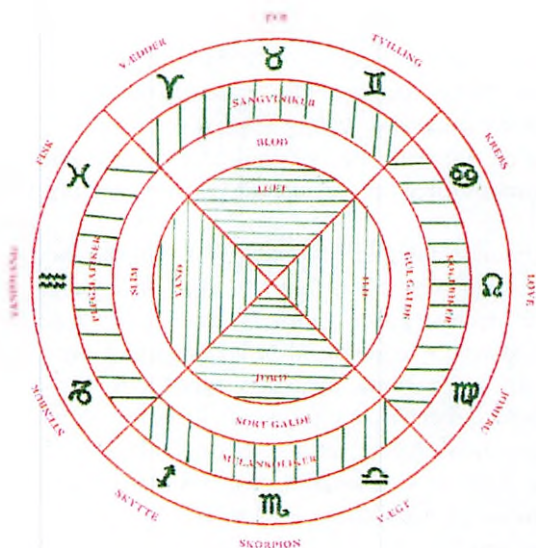

Fig. 1. Humoralpatologien fremstillet grafisk som et hjul med de fire grundelementer inderst i »hjulets«, de fire kardinalvæsker, menneskets temperamenter og yderst de tolv stjerne tegn. Afbildning fra udstillingen »Lægemedler gennem 1000 år« på Esrum Kloster i 2003.

Fig. 2. Blomstrende jernurt i Æbelholt Klosterhave, 2000. Foto: Nordsjællandsk Folkemuseum.

Denne teori blev udviklet flere århundreder f. Kr. af grækerne Empedokles og Hippokrates og videreudviklet af den romerske læge Galén i 2. årh. f.Kr. De definerede grundelementerne som luft, vand, ild og jord samt menneskelegemets fire kardinalvæsker: Blodet i årene, slimet i hjernen, den gule galde i leveren og den sorte galde i milten. De fire væsker havde hver deres kvalitet: Blodet var varmt og vådt, slimen var kold og våd, den gule galde var varm og tør og den sorte galde var kold og tør. Middelalderens lære tilføjede de fire menneskelige temperamenter: Det sangvinske (munter og livlig), flegmatiske, koleriske (hidsig og oplarende) og melankolske. Desuden blev stjernernes stilling sat i relation til kroppens organer (Fig. 1).

Humoralpatologien hævdede, at sygdomme opstod som følge af en forrykkelse af balancen i de fire kardinalvæsker. Helbredelsen gik ud på at skabe balance i væskerne, at behandle sygdommen med sin modsætning, idet alle sygdomme blev defineret som enten våd, tør, kold eller varm, ligesom kardinalvæskerne var definerede. En kold, våd lidelse skulle altså behandles med et varmt og tørt lægemiddel. Lægen kunne gennem undersøgelse af urin og puls afgøre hvilken af de fire legems væsker, der var i overvægt. Humoralpatologien var kendt af de få, menigmand troede at sygdomme skyldtes onde ånder, ondt sind og onde øjne. Desuden blev befolkningen indpodet kirkens lære om sygdomme

som Guds straf og Djævelens værk.

Som nævnt tidligere havde grækerne allerede flere århundreder før Kr. f. arbejdet med lægekunst og før dem perserne og ægypterne. I 529 efter Kr. grundlagdes på Monte Cassino i Italien et stort benediktinerkloster, hvor man, blandt mange videnskaber også dyrkede lægekunsten. I 700-tallet oprettedes et datterkloster i byen Salerno syd for Napoli. Dette kloster blev med tiden en meget berømt lægeskole og et forbillede for senere universiteter i Europa. Monte Cassino og Salerno byggede på græsk og ægyptisk lægekunst og anvendte lægebøger fra Byzans og Arabien. Mange europæiske læger har fået deres uddannelse i Salerno, andre har fået undervisning af læger derfra. Vores hjemlige Henrik Harpestræng, død i 1244, kannik i Roskilde og livlæge for Erik Plovpenning, har som en af de første i Norden forfattet læge- og urtebøger, hvis indhold peger hen på Salernoskolen. Derudover findes en anden Henrik, nemlig lægen og forfatteren Henrik Smidt fra Malmø med *En skøn lystig ny urtegård* fra midten af 1500-tallet. Christiern Pedersen fra 1530'erne med *En nyttelig lægebog* samt lægen og botanikeren Simon Paullis *Flora Danica* fra midten af 1600-tallet. Desuden findes der forskellige lægebogsmanuskripter og en dansk lægebog i den Arnemagnæanske Håndskriftsamling.

Signaturlæren

Signaturlæren udgjorde en del af den teoretiske baggrund for klostermedicinen og kom også i praksis til at spille en stor rolle på dette felt. I senmiddelalderen formulerede videnskabsmanden Paracelsus principperne for signaturlæren, men i praksis havde man i flere århundreder før denne præcisering indarbejdet signaturlæren i klostermedicinen. Naturligt forekommende lægemidler, det vil sige, planter, dyr og mineraler skulle ifølge signaturlæren bære et tegn, en signatur, som viste hvilken sygdom den skulle have indflydelse på. Dvs. at plantens udseende, farve eller navn skulle have direkte indflydelse på den pågældende sygdom. Slangeroeden kunne anvendes mod orm og andre slangelignende parasitter i maven, morgenfruens gul-orange blomster skulle være virksomme mod leverlidelser, orkideens løgform skulle hjælpe mod lidelser i testiklerne, jernurt (fig. 2) kunne kurere angreb med jern (lansestik og sværdhug f.eks.), og lungeurtens plettede blade var virksomme mod lungelidelser (dette måtte nødvendigvis betyde, at datidens læger foretog obduktioner, ellers vidste de jo ikke, hvordan en syg lunge så ud).

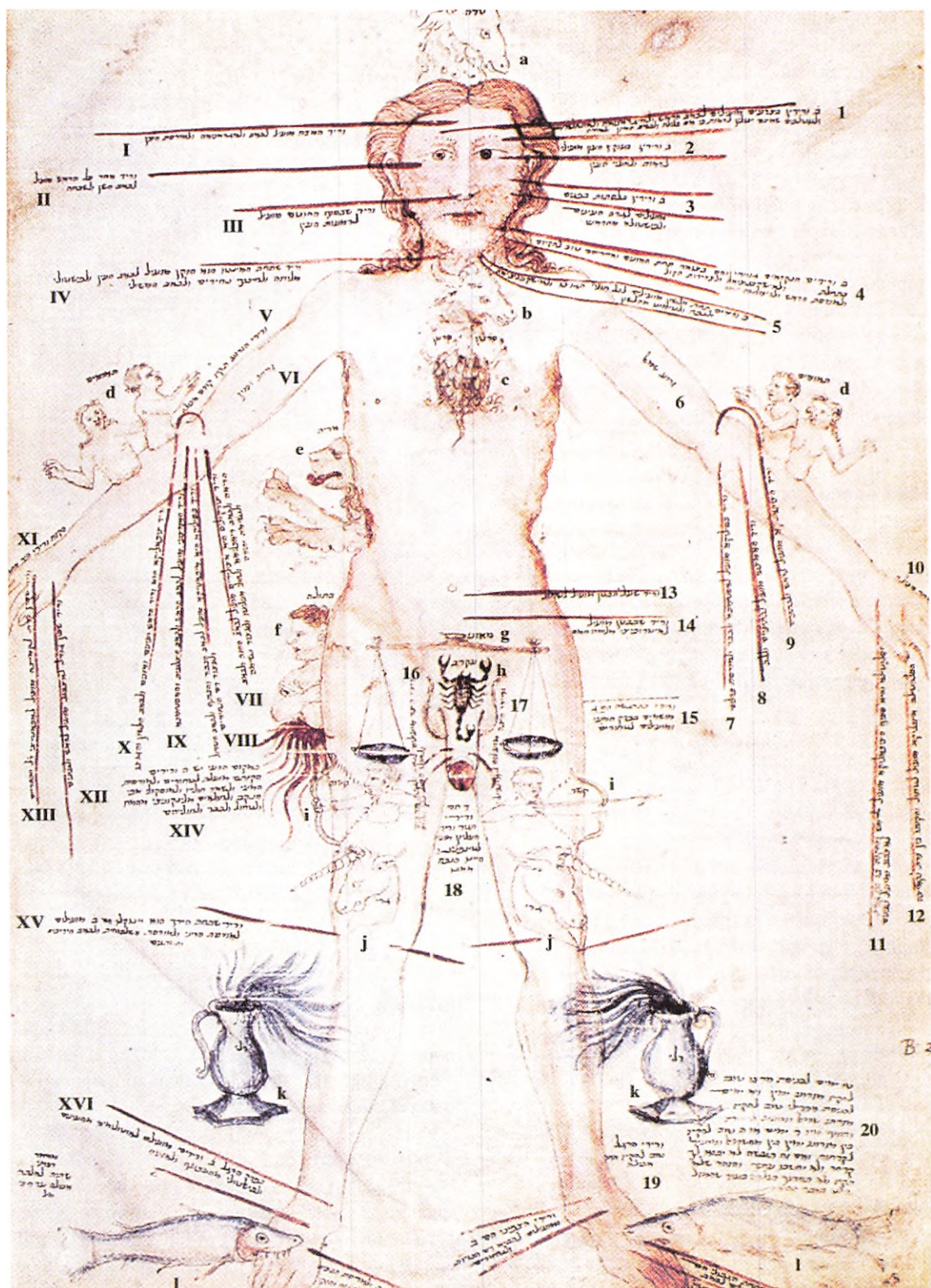

Fig. 3. »Zodiakmanden. Stjernetegn er placeret på menneskekroppen i tilknytning til de enkelte organer og legemsdele. Det havde betydning for, hvor på kroppen og hvornår man skulle årelade en patient. Originalen stammer fra Kleines Therapeutisches Handbuch af R. Abraham fra 1300-tallet. Her gengivet fra P. Bennike og A.-E. Brade (1999).

Humoralpatologien og signaturlæren satte legemets enkelte dele i relation til dyrekredsens tolv billeder. Denne teori blev udtrykt i praksis ved åreladning, som skulle foretages på de dele af kroppen, der svarede til Jordens stilling i forhold til dyrekredsen (Fig. 3). Vædderen blev defineret som forårspunktet og blev relateret til hovedet, dernæst kom Tyren, der blev relateret til halsen, Tvillingerne til armene, Krebsen til hjertet og brystet, Løven til ribben, mave og ryg, Jomfruen til lænd og hofte, Vægten hørte til underlivet, Skorpionen til kønsorganerne, Skytten til overben eller lår, Stenbukken til knæ, Vandmanden til underbenene og Fiskene blev relateret til fødderne.

Mad er medicin

Planterne blev ikke kun anvendt medicinsk. Ifølge mange af datidens læger kunne god mad virke forebyggende, ja faktisk helbredende, og var et værn mod mange dårligdomme. Henrik Harpestræng var meget bevidst om dette og i en af hans bøger *Liber Herbarum* ses følgende udsagn:

"Ert er tør og varm, kogt og spist giver den god Fordøjelse og varmer Maven godt; men vogt dig for at spise den hvis du har nogle Ulcera (kronisk sår, red.) eller Byld, fordi den forøger smerten og spis den ikke under Åreladning, ej heller når du lider af Øjensmerte, fordi den frembringer og forøger Varme og Betændelse og forårsager svære Sting og tillader ikke at den urene Vædske flyder fra Øjnene".

"Bonne er våd og varm, kogt og godt rensset gennem en sigte og siet og derefter gjort til Vælling med Gedemælk og spist, renser den al Mavens Daarlighed og medfører god Sundhedstilstand og bringer let Søvn".

"Persille er vaad og kold og har saadan Dyd at den ofte spist uddriver Stranguria (muligvis afbalancerer blodmængden, red.) og udfører Urinen. Ligeledes kogt med let Vin og drukket om Morgen, gavner den alle Spedalske og ligeledes spist om Morgen".

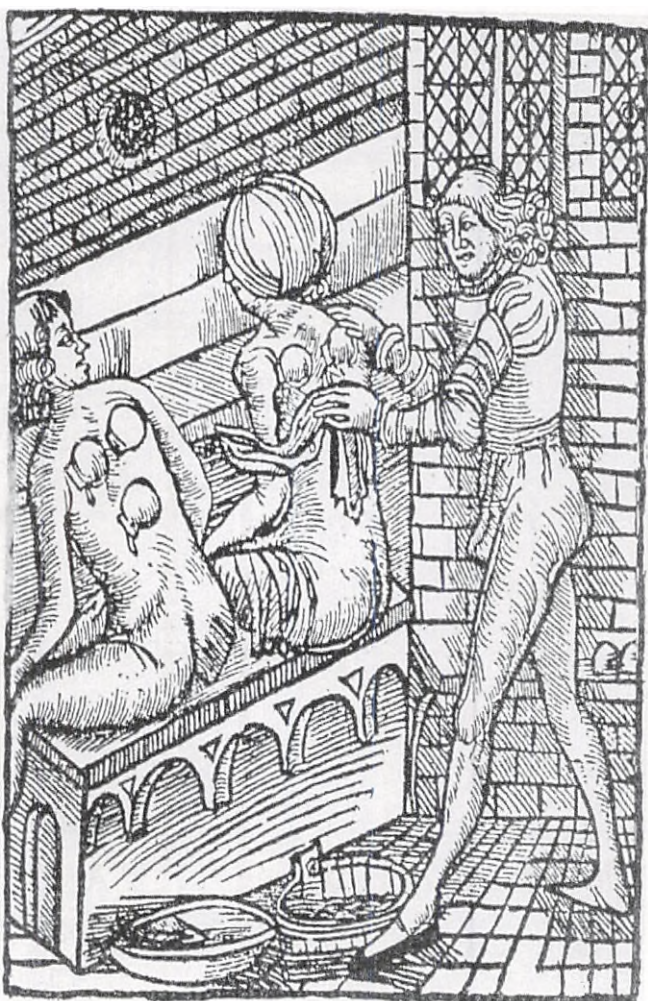

Fig. 4. Kopsætning foregik på den måde at koppen blev opvarmet og sat på huden. Det dannede undertryk resulterede i en lille bule. Når koppen faldt af, blev der ridset et hul så blodet pibede ud. Fra Medicinsk-Historisk Museums billedsamling, gengivet fra P. Bennike og A.-E. Brade (1999).

Disse tre planter omtaler Harpestræng dels som forebyggende og helbredende for adskillige lidelser og skavanker, dels er de alle tre defineret ud fra humoralpatologiens kvaliteter, - våd, kold, tør eller varm og derfor lige til at anvende i behandlingsejemed set ud fra et middelalderligt lægesyn.

Behandlingen

For en egentlig behandling kunne begynde, skulle de syge opsøge "sjælelægerne", dvs. præsterne. Sjælen var nummer et, legemet kom ind som nummer to. Kunne præsterne ikke kurere lidelsen måtte de lægekundige klosterbrødre og -søstre tage fat. Foruden åreladning og diætmad fik patienten plantemedicin, afkog, udtræk, omslag og røg, der henholdsvis

virkede afførende, stoppende, som bræknmiddel, smertestillende, sved- eller urindrivende eller søvndyssende. Den syge kunne også kopsættes. Ligesom ved åreladningen var kopsætning en regelmæssig tilbagevendende forebyggende behandling for klosterbeboere og opsøgende patienter (Fig. 4).

Klosterhospitalet var ledet af en lægekyndig klosterbroder, en *infirmarius*. Klosterhospitalet var opdelt i tre afdelinger, en for de syge klosterbrødre/søstre, en for pensionærer, de såkaldte *donatis* (*donatis* var ældre og svagelige adelige, som ofte boede på klostret efter at have doneret en større sum til dette, for derefter at blive passet og behandlet for sygdomme og skavanker indtil de døde. De blev begravet på klostret, hvorefter der blev afholdt messer for dem "til evig tid"). Den tredje hospitalsafdeling var for de fattige, vejfarende, pilgrimme og beboere fra lokalområdet.

Egentlig forbød kirken klosterbrødrene aktiv blodsudgydelse som f.eks. krigstjeneste og kirurgi, og nogle klosterordener har muligvis været meget strikse med at håndhæve dette forbud. De har så overladt selve snitningen, f.eks. ved åreladning, til en lægbrøder. Ofte kunne der dog være tilfælde, hvor klostrets lægekyndige måtte gribe til kniven, og udføre hvad vi ville kalde nødhjælpskirurgi: Lappe

sårede krigere sammen, tomme hylder og sår, sy flænger, anvende brændejern til betændte sår og sårblødninger og sætte forstuede og brækkede lemmer sammen. De arkæologiske fund af lægeinstrumenter på Æbelholt kloster vidner om denne form for mindre kirurgiske indgreb: Bronzeeksplorativnåle til

behandling af bylder, suturnåle til sammensyning af sår og flænger, blysonder og katetere til bl.a. udtømmning af pus og urin, åreladejern og skarpskeer til rensning og skrabning af sår. Mængden af afdøde krigskarle, hvoraf mange har ophelede læsioner, tyder også på en større hospitalsvirksomhed. På

Æbelholt peger det i høj grad på, at klosterbrødrene i infirmeriet har fulgt Benedikts bud om omsorg for de syge frem for det overordnede forbud mod blodsudgydelse.

Klosterhaverne

Klosterhaverne havde i forbindelse med hospitalsvirksomheden en særlig stor betydning, idet disse haver udgjorde forudsætningen for fremstillingen af plantemedicin. Om der har været klosterhaver ved alle 150 klostre er usandsynligt, men knap 100 større eller mindre klosterhaver rundt om i landet i tilknytning til de større klostre er nok ikke et urealistisk bud. Klosterhaverne var mange steder indrettet med benediktinerklosteret St. Gallen i Schweiz som forbillede. Her var køkkenhave og frugthave beliggende side om side og lægeurtehaven lå ved infirmeriet (Fig. 5).

Køkkenhaven var anlagt med 2x9 bede, måske højbede. Ifølge optegnelserne fra St. Gallen voksede der følgende planter: Løg, porrer, selleri, koriander, dild, valmue, radiser, hvidløg, skalotteløg, persille, kørvel, salat, peber, pastinak, kål og fennikel. På kirkegården var der plantet træer med blomme, kirsebær,

æble, morbær, nødder og pære. Lægeurtehaven lå for sig selv og var indrettet med 16 bede: Halvdelen var anlagt rundt langs væggene og halvdelen i bede midt i haven. Planterne skulle efter planen være: Lilje, rose, hestebønne, peber, regnfan, bukkehorn, rosmarin, mynte, salvie, rude, sværdlilje, polejmynte,

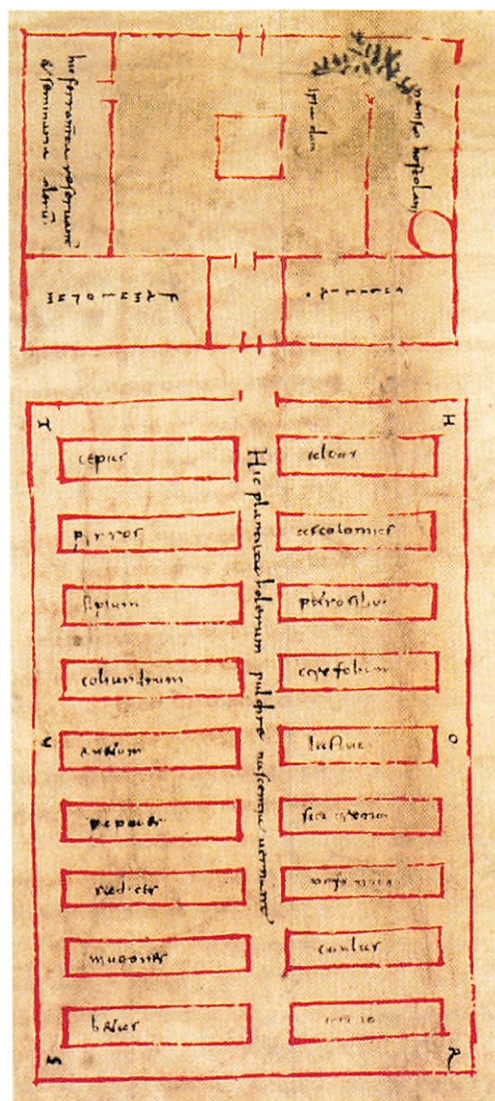
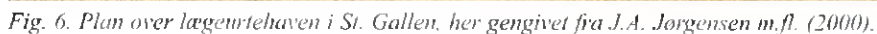

Fig. 5. Plan over køkkenhaven med gartnerens bolig øverst, benediktinerklosteret St. Gallen. Tegning fra begyndelsen af 800-tallet, her gengivet fra J.A. Jorgensen m.fl. (2000).

Desværre ved vi ikke meget konkret om klosterhaven på Æbelholt. Der har uden tvivl været lægeurtehave, frugthave og køkkenurtehave på grund af den store vægt, som bl.a. klostrets første abbed, Vilhelm, lagde på havebrug og frugtavl; men placeringen og det nærmere indhold kender vi ikke. Den sidste efterretning om Æbelholts have var fra slutningen af 1700-tallet, hvor det i Jacob Langebæks *Scriptores Rerum Danicarum* nævnes, at *der findes endnu spor af Haven*. Planterne, der voksede i klosterhaverne, er desværre ikke opført på sirlige lister. Vi må gå ud fra en samlet vurdering af datidens læge- og urtebøger, planternes indførelseshistorie, hvad der overhovedet kunne vokse under danske himmelstrøg, og hvad pollenanalyser og andre plantefund fortæller os.

Af kulturplanter før vor tidsregning voksede der i Danmark flere forskellige slags korn (havre, dodder, byg, hirse, rug, hvede, emmer, spelt og enkorn) samt **hør**, skvalderkål, markært og hestebønne. Før kristendommen og klosterbevægelsen kom til Norden lige efter 1000-tallet fandtes der **en del** planter i lan-

Selvom Norden ikke var en planteløs ørken inden klostrenes tid, så er der ingen tvivl om, at klostrenes etablering betød indførelsen af et væld af planter. Det var ikke bare lægeurter, men også frugttræer, buske, prydblommer, køkkenurter og krydderurter. Op mod 200 forskellige planter har der vokset i danske klosterhaver – planter der har været anvendt som lægeplanter, krydderurter, køkkenplanter, ”tekniske” planter til farvning af klæde (vaid, gåseurt og kongeløys), til tøjvask (sæbeurt), til kartning af uldent klæde (kartebolle) samt martsviol til fremstilling af maling. Desuden dyrkede man planter, der blev anvendt til trolddoms- og djævlbekæmpelse, der for kirken var en integreret del af troen. Det var bl.a. svalcourt, pigæble, alrune, bulmeurt, enbo galdebær (falsk alrune), hvidløg, hyld og jernurt. Ambra og lavendel blev f.eks. anvendt til røgelseskarrerne i kirken. Man var overbevist om at disse planters lugt var særlig effektive til at holde djævelen ude fra kirken.

Hver lægeplante blev anset for at være anvendelig mod en lang række lidelser og én urt blev sjældent givet som eneste lægemiddel, som regel ledsagedes den af andre. På den måde kunne en lidelse behandles på mange måder. Det måtte så være op til den lægekyndiges viden og erfaring, at sammensætte den rette dosis og blanding af lægeurter til patienten, enten i form af afkog, omslag, plaster, udtræk eller som røg til inhalation.

Reliktplanter

Efter reformationen, hvor klostrene blev nedlagt og for de flestes vedkommende revet ned, spredtes planterne og kendskabet til disse fra klosterhaverne ud i herregårds- og bønderhaverne og den vilde natur. Nogle af disse lægeplanter kaldes reliktplanter. Enkelte planter har overvintret og overlevet visse steder som forvildede og vildtvoksende efterkommere af hjemlige og indførte planter gennem generationer. Disse reliktplanter kan gro på klosterruiner, kirkegårde og voldsteder, og de udgør levende minder fra middelalderen. Da de arkæologiske udgravninger af Æbelholt Kloster begyndte i 1930'erne spirede flere hundrede år gamle frø af bulmeurt frem. Visne grene af disse reliktplanter ses stadig i klostermuseets udstilling. For to år siden da ruintræet blev renoveret og overfladejord afgravet spirede ikke bare bulmeurt, men også et væld af kongelys frem. Æbelholts reliktplanter omfatter foruden bulmeurt og kongelys, hyld, tvebo nælde, alm. syre, svaleurt, vandkarse, læge-baldrian, regnfang og ægte kamille. I det følgende gennemgås tre af disse:

Bulmeurten, hedder på latin *Hyoscyamus niger*, direkte oversat sort svinebønne (Fig. 7). Den blev også mere folkeligt kaldt djævlerod, Fandens nosseurt og hønsbane (på engelsk hedder den henbane) altså hønsenes banemand samt galurt. Den sidste betegnelse kom af at personen ved indtagelse af for store doser kunne blive gal eller gå bersærk. Planten hører til Natskyggefamilien og er temmelig giftig. I klostermedicinen blev den anvendt til smertelindring, bedøvelse og sovemiddel. Den skulle dræbe "de orme", der gav tand- og ørepine, og den skulle virke mod bylder, podagra, rindende og betændte øjne, hævede bryster og testikler samt mod svimmelhed. Man mente, at oraklet i Delfi inhalerede røgen fra ristede bulmeurtfrø. For store doser kan give delirier, synsforstyrrelser, raserianfald og stivkrampelignende tilstande. Hele planten indeholder giftstoffet *hyoscamin*, frøene derudover *scopolamin*, et giftstof, der

Fig 7. Bulmeurt, *hyoscyamus niger*, i Æbelholts klosterhave 2000. Foto Nordsjællandsk Folkemuseum

tidligere anvendtes som "sandhedsserum". Planten er påvist arkæologisk i Danmark fra 700-tallet. Som medicin i nyere tid er den indgået i hostestillende og slimhæmmende midler mod bronchitis. Den bruges nu som middel mod søsyge i plasterform.

Filtbladet kongelys, *verbascum thapsus* eller *thapsiforme* (Fig. 8). Den kaldes også kongekærte, lysebrand og Vor Frues Lys. Blomsterne blev anvendt mod diarré, vorter, podagra, hæmorroider og kramper. Bladene blev anvendt mod brandsår og bylder. I folkemedicinen blev den brugt mod hoste, åndenød og halskatar og med god virkning, fordi senere undersøgelser har vist, at planten indeholder slimløsnende stoffer. Dypet i brændbart materiale blev kongelys brugt som fakler. Saften anvendtes af kvinder mod rynker i ansigtet og de gule blomster blev brugt til farvning af hår og tekstiler. Den er påvist arkæologisk fra 1200-tallet.

Svaleurt, *chelidonium majus*, kaldet skelurt eller brændeurt (Forsidefotoet). Svaleurt blev brugt mod alskens dårligdomme, både udvendigt og indven-

Fig. 8. Kongelys, *verbascum thapsiforme*. Afbildning fra Simon Paullis *Flora Danica* (1648).

digt. Indvortes var det mod underlivsbetændelse, øjenbetændelse, vattersot og gulsot. Udvortes blev den brugt mod skurv, fnat, fregner, ringorm, bylder og vorter. Tilnavnet skelurt hen-

viser til brugen som hudmiddel, mens brændeurt henviser til plantens stærkt ætsende egenskaber, idet svalcurten indeholder ætsende alkaloider. Det kan absolut ikke anbefales at anvende plantens saft mod øjenbetændelse! Planten indgik også i folke-medicinens brede vifte af trolldomsurter på grund af sin gul-orange mælkesaft. Som en af de meget få planter, der har denne farve plantesaft, ansås saften fra svalcurten som helt speciel. Plantesaften var en af ingredienserne i "heksesalve", "flyvesalve" sammen med bl.a. pigæble, der har en hallucinerende virkning. Denne blanding skulle angiveligt give fornemmelsen af at flyve! Giftig. Planten er påvist arkæologisk fra begyndelsen af 1200-tallet.

Salernodigtet

Som afslutning på denne artikel om de middelalderlige klostres helbredelsesmetoder har jeg valgt at bringe "Salernodigtet". Digtet skal være forfattet ca. år 1100 og er dedikeret til Vilhelm Erobrerens søn. Sønnen, Robert af Normandiet gennemgik i begyndelsen af 1100-tallet en kur på Salernoskolen, efter at have deltaget i et korstog. Digtet, der via norsk er oversat fra latin, gengiver lægeskolens bedste sundhedsråd for de mest almindelige forekommende skavanker:

Regimen sanitatis Salerni

Adlyd blærens bud og gå på do, tryk ej for hårdt men sid i ro

Følg bare naturens gang, så bliver din livsvej lang

Seks gange dagligt lad dit vand, det er naturligt for hver en mand .

Lad vandet straks og gør dig fri, om så selve kongen går forbi

Og gør det frejdigt med en fis og uden skam på gammel vis

At lade vandet med en fjært er for din sundhed meget værd(t)

Det styrker lænden. Tag nu ind, hold ikke fast på gammel vind

Men lader du ikke vinden gå, din gamle sygdom vil bestå

Indestængt vind i din mave, volder dig fire slags plage: Svimmelhed, vattersot, krampe og kolik, deraf du ofte fik Spis æg, bare blodkogt og nyligt lagt, så er det sagt Smorret losner, væder, miltkner så feberens glød dig ej ildner

Osten stopper, er kølig og hård, hvis du for meget får Den kan dog bruges på brød, men kun den friske – til nød

De syge må tage sig i vare og osten på bradet spare Når maven bliver alt for slap, den får af osten et lille rap

Et måltid ender vel for vist, når ost bliver spist til sidst

Øl fremmer legemets saft og skaffer os levende kraft Muskler og blodmasse oger, vær sikker når øl du drikker

At maven bliver opblæst du mærke kan, og du lader mere vand

Mens kålen selv gør maven hård, du efter suppen losning får

Men tager du den som samlet ret, lakseringen bliver mere end let

Om åreladning

Har blodet flydt, da mærker du snart, at synet bedres, bliver mere klart

Tarmene tommes, det styrker ens mave og letter din plage

Lad åren ved sygdom, der optræder akut eller hyperakut Når du i din bedste alder går, ofte åren kan lades i disse år

Men unge og gamle har kun lidt at miste, som for du viste

Årelad dobbelt så meget om våren, ellers tag bare en enkelt fra åren

Til alle tider er brækning sundt, og laksering året rundt Da mavens og tarmens offer skaffer dig af med usunde stoffer

Seks timers søvn er god, og giver dig nødvendig ro Knap syv skal den dovre ha', men otte må ingen ta'

Litteraturhenvisninger

Baunegaard, K. (2001): *Æbelholt Klosterhave*. Hillerød.

Bennike, P. og A.-E. Brade (1999): *Middelalderens sygdomme og behandlingsformer i Danmark*. København.

Dansk Kulturhistorisk Opslagsværk (1991). København.

Den store danske Encyklopædi (1994). København.
 Hauberg, P. (1936): *Henrik Harpestrængs Liber Herbarum*. København.
 Jørgensen, J.A., Madsen, H. og B.P. McGuire (2000): *Fjernt fra menneskers færden*. København.
 Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, 1956. Viborg.

Lange, J. (1994): *Kulturplanternes indførelseshistorie i Danmark*. København.
 Møller-Christensen, V. (1982): *Æbelholt Kloster*. København.
 Møller-Christensen, V., Østergaard, J. og Aa. Roussell (1985): *Æbelholt Klostermuseum*. København.
 Olesen, A. og N. Rehfeldt (1990): *Lægeplanter i natur og have*. Aarhus.

Nyt fund af sten med skåltegn

Af Finn Erik Kramer

Sten med skåltegn er en forholdsvis almindelig fundtype fra Danmarks oldtid. De er særligt udbredte på Bornholm, hvor det faste fjeld hyder sig til. Her findes de ofte sammen med andre helleristninger forestillende skibe, mennesker, hjulkors og meget andet. På Sjælland er de også almindelige, men ses her ikke så ofte i kombination med andre symboler.

Tegning af en skålstén med otte skåltegn. Stenen er fundet i Ll. Dyrehave ved Hillerød. Stenen er 30 cm høj, 45 cm bred og 32 cm i dybden.

Skålstén indmuret i Lynge kirkes fundament.

Skåltegnene kan for langt den største dels vedkommende dateres til bronzealderen, men et lille antal stammer fra bondestenalderens senere del. At de ofte findes på sten, som indgår i dysseanlæg fra bondestenalderen, udelukker selvfølgelig ikke, at de først er hugget i bronzealderen – eller endda den ældre jernalder, hvor skikken måske endnu var sporadisk i brug. I enkelte tilfælde ses der også skåltegn på runesten fra vikingetid, men det må forklares ved genanvendelse.

Skålstén i Horserød Hegn. Med flad hånd er sneen fjernet fra stenens overflade, hvorved skåltegnene træder frem. På denne sten findes godt 40 skåltegn.

Skålstén i mindesmærket Grundlovsstenen i Egehæksvang. Der er blot tre (lidt usikre) skåltegn på sténen.

Hvad skåltegnene symboliserer kan vi af gode grunde ikke vide, men et godt bud er, at det er helligtegn, som har at gøre med frugtbarhed. Denne tolkning understøttes af, at der i nogle tilfælde er fundet skåltegn på skubbekværne til maling af korn.

Fremstillingen af skåltegnene er ret simpel og kan udføres på nogle få minutter med en mindre sten. De er udført i prikugningsteknik. Skåltegnene forekommer dels på store sten, f.eks. på randsten på dysser, dels på hovedstore eller lidt større sten. Desuden findes der ganske små sten med skåltegn, såkaldte "lommeskålstene". Disse sidste, som i øvrigt ikke lader sig nøjere datere, kendes ikke fra Folkemuseets virkeområde.

I Folkemuseets virkeområde kendes der elleve sten med skåltegn, men for nylig dukkede en tolvte op. På en væltet dysserandsten i Risby Vang opdagede Lone Hvass, Helsingør Kommunes Museer, ved et besøg, at der var malet gule pletter på stenen (Fig. 1). Ved nærmere eftersyn sås, at de markerede skåltegn, i antal ca. 40. Hvem der har foretaget opmålingen vides ikke, og man må undre sig over,

Kortet viser fundsteder for skålstene i det nordøstligste Sjælland.

at skåltegnene ikke tidligere er blevet opdaget, da de også uden bemalingen er ganske tydelige.

De øvrige 11 skålstene, som kendes i Folkemuseets virkeområde, koncentrerer sig i Helsingør kommune, uden at man dog nok skal lægge for meget i dette. Der har givetvis også været skålstene i nogle af det meget store antal slojfedede dysser og gravhøje i Skævinge kommune og området omkring Lyngby. I øvrigt er flere af skålstenerne fundet i sekundære placeringer, f.eks. i fundamentsten i bygninger og i stendiger.

Den væltede dysserandsten med de nyfundne opmalede skåltegn i Risby Vang.

Skålstene i Hornbæk Plantage. I baggrunden en lille, delvis odelagt gravhøj, hvorfra stenen muligvis kommer.

Sikken et hus!

Af Finn Erik Kramer og Lea Meistrup-Larsen

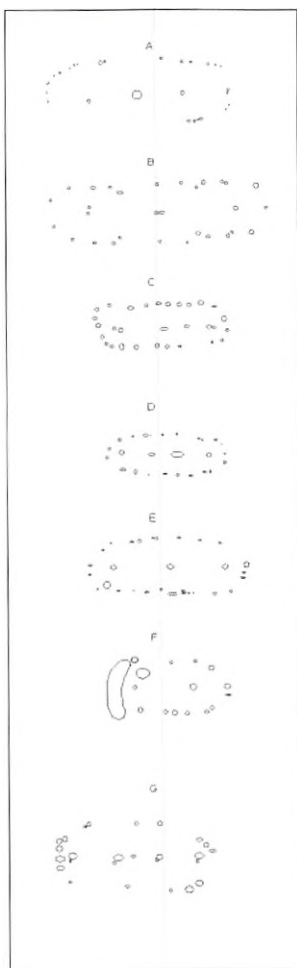
I sidste nummer af NoMus fortalte vi under overskriften *Et sjældent husfund* om udgravningen af en hustomt i Lillevang ved Fredensborg, og vi lovede at vende tilbage til sagen, når dateringen af trækulsprøverne fra stolpehullerne forelå. Det gør de nu, og de giver os det uigendrivelige bevis, at her lå verdens længst stående hus!

Spøg til side! Trækullet, som der blev dateret på, kommer fra de fire huller, hvor stolperne, som bar husets tag, har stået. Stolpehullerne kaldtes A1, A3, A5 og A7. Dateringerne blev A1: 3348 før Kristus; A3: mellem 895-939 efter Kristus; A5: mellem 1601-1532 før Kristus; A7: 412 efter Kristus. Det er jo noget værre rod!

Som vi skrev, ville vi ikke blive overraskede, hvis dateringen viste sig at ligge lidt inde i bondestenalderen omkring 3000 før Kristus. Det var, hvad arkæologien indikerede. Dateringen af trækulsstykket fra A1 giver da også netop denne datering. De andre dateringer ligger derimod i vikingetid, den ældre bronzealder og i ældre germansk jernalder! Vi kan med sindsro konkludere, at der er fejl ved disse dateringer, eller med andre ord, at de ikke daterer stolpehullerne og husets funktionstid. Men hvad er der gået galt?

Først må vi slå fast, at vi ikke er i tvivl om, at der vitterligt har ligget et hus her i Lillevang. Figuren viser huset fra Lillevang sammenholdt med seks andre huse fra den tidlige bondestenalder, som alle dateres til tiden mellem 3900-3200 f. Kristus. Huset fra Lillevang viser god overensstemmelse med de fleste af disse huse både i forhold til længde, bredde, geografisk orientering og husform.

Hvorfor er tre af dateringerne

Grundplaner af tidligneolitisk huse. A: Ornehus, Sydsjælland; B: Hästhagen, Halland; C: Strandby Gammeltoft, Fyn; D: Bygholm Norremark, Østjylland; E: Mossby, Skåne; F: Brunneby, Östergötland; G: Lillevang, Nordostsjælland. Huset er gengivet i samme størrelsesforhold, huset fra Lillevang er 10 meter langt. De fleste af husene lå omtrentligt øst-vest, dog lå Ornehus og Strandby Gammeltoft sydvest - nordøst. Bortset fra Lillevang er husene gentegnede efter Jørgen Jensen (2001): *Danmarks oldtid. Stenalder 13.000-2.000 f.Kr.*, p. 285.

så afvigende? To forklaringer, eller en kombination af disse, er mulige: Trækulsprøverne kan have været forurenet, så de gav for unge dateringer, eller trækullet kan være havnet i stolpehullerne langt senere.

Jordprøverne blev forbeholdt på Nationalmuseets Naturvidenskabelige Undersøgelser, hvorved trækullet, som brugtes til dateringerne, fandtes. Kun fra A1 forelå et større stykke trækul, trækullet fra de øvrige stolpehuller var ganske små. Jan Harrild fra NNU har telefonisk oplyst, at han ved at studere prøverne under mikroskop, kunne se, at de små stykker trækul fra A3, A5 og A7 var indsmurt i en fedtet substans af lerpartikler, hvori der kunne sidde alger og andre mikroorganismer. Dette kan være forklaringen på de "for unge" dateringer.

Man skal imidlertid også gøre sig klart, at det ikke er uproblematisk, at datere på trækul fra stolpehuller. Det er ikke tilfældigt, at stolpehuller set fra luften stadig er synlige i en kornmark flere tusinde år efter, at de var i brug. Det formliddede materiale i et stolpehul, er et paradis for småkravl og mikroorganismer, og der er en evig vandring af disse individer op og ned i et stolpehul. På deres vandring fra overfladen kan de sagtens have transporteret yngre trækul ned i stolpehullet.

Vi har altså tiltro til, at dateringen af prøven fra A1 til slutningen af den tidligneolitisk tragtbægerkultur er den korrekte, men et entydigt bevis foreligger der ikke. Det forbliver en trossag!

Dateringerne er udført af AMS-Laboratoriet i Kiel, hvortil de er sendt fra AMS-Laboratoriet i Aarhus. Prøverne har numrene AAR-8664 - AAR-8667. De anførte dateringer er kalibrerede +/- 1 stdv.

Blovstrød Præstegaard gennem 800 år

Af Flemming Beyer

I forbindelse med istandsættelse af graverkontoret ved præstegården i Blovstrød har museet i december gennemført en mindre, men meget givtig arkæologisk undersøgelse ved bygningens fundamenter.

Baggrunden for undersøgelsen var, at graverkontorets fundamenter i det sydøstre hjørne og på en del af sydsiden var sunket, således at der var store revnedannelser i murværket.

Ved nedgravning på sydsiden fremkom et hulrum, som efter nærmere undersøgelse viste sig at være en sløjfet og opfyldt brønd bygget af kampesten. Brønden lå halvvejs inde under bygningen og graverkontorets fundament var placeret omtrent midt henover den gamle brønd. Gennem årene var fylden i brønden sunket og fundamentet svævede praktisk talt hen over den store brønd, der var 1,9 - 2,0 meter i indvendig diameter.

Nedgravningen i forbindelse med understøbning af fundament foregik med en gravemaskine, som desværre fjernede den øverste del af brøndens kampesten, før man blev opmærksom på, at brønden var et fortidsminde, som man ikke kunne fjerne uden videre.

Museets undersøgelse omfattede derfor kun den resterende del af brønden, der dog ikke blev tømt i bund. Brønden var sat af 30- 40 cm store kampesten

med næsten lodrette sider. Dybden kunne ikke måles præcis, men en boring gav den oplysning, at den var mere end tre meter dyb.

Fundmaterialet fra brønden var hovedsagelig potteskår fra 1700 og 1800-årene samt lidt glas og et kridtpibefragment.

Efter undersøgelsen af brønden fortsatte arbejdet med understøbningen af fundamenterne og vi mente at sagen var afsluttet, men det skulle gå anderledes, idet der under østgavlen fremkom flere interessante fund.

Den gamle præstegård

Den nuværende præstegårds kerne stammer fra 1897-98, men er gennem årene blevet ændret og moderniseret.

Præstegården blev genopført efter en brand i 1897, efter at en ældre præstegård i bindingsværk med stråtag var blevet flammernes bytte. På et foto fra før branden ses præstegården, antagelig med stuehuset i vest og en smallere udhuslænge i nord. Udhuslængen fremstår i det traditionelle nordsjællandske bindingsværk med hvidkalket tømmer og glammet bjælkelag, en konstruktionsform som gik ud af brug i midten af 1800-årene.

På ældre matrikelkort, bl. a. fra 1814 og det ældste fra 1773, ses præstegården som en firelænget ejendom. Den smalle udhuslænge i nord på fotografiet hører ud fra form og konstruktion antagelig til den præstegård, som ses på matrikelkortene fra 1700-årene. Om denne præstegård foreligger der ikke mange oplysninger, bortset fra at Blovstrød sogns kendte præst Joachim Junge boede her fra 1791 og i 1798 skrev bogen: «Den nordsjællandske Landmues Character. Skikke, Meeninger og

Blovstrød Præstegård og kirke, foto 1897 (Allerød Lokalhistoriske Arkiv).

Sprog», mens han var præst i sognet.

Det materiale, som Joachim Junge havde indsamlet fra Nordsjælland samt præsteembedets arkiv, gik desværre tabt ved branden i 1897.

Middelalderbebyggelsen

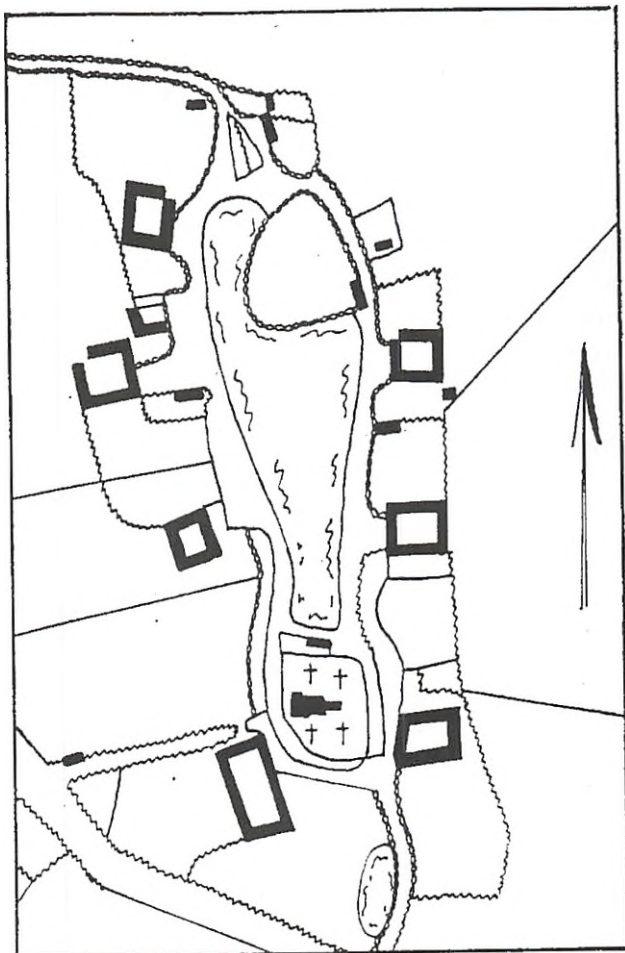
Som tidligere nævnt fremkom der under gravverkontorets østgavl interessante arkæologiske fund fra flere tidsperioder, hvoraf de ældste kan være fra højmiddelalderen i 12-1300-årene.

De fremkomne bygningsanlæg var koncentreret i et meget lille område på 1,2 meter langs med bygningens fundament på den ene led og ud til 1,5 meter fra østgavlen på den anden led. Udgravningsfeltet blev mod nord afgrænset af nyere bygningsanlæg og mod syd af en nyere brønd.

I udgravningsfeltet fremkom umiddelbart under muldlaget et blandet brandlag med småsten, ler og ikke mindst trækul og rødbrændt ler. Når lerklinede stråtekte bygninger brænder, opstår der ofte så meget varme, at det yderste af leret i vægge eller stængeloft bliver brændt næsten ligesom i en pottemagereovn, hvorfor det får rødlig farve. Brandlagets placering viser, at det stammer fra præstegårdens brand i 1897. Under brandlaget fremkom blandede opfyldningslag, der i jordprofilerne mod øst og nord indeholdt mange tætliggende kampesten af varierende størrelse. De største var op til 30-40 cm på hver led og kan være syldsten efter et ældre bygningsanlæg, som efter mængden af trækul og rødbrændt ler at domme, også er nedbrændt. Der var ingen fund, som kunne hjælpe med en datering af dette anlæg.

Omtrent 1,2 meter under gårdspladsniveauet fremkom det mest interessante anlæg. Dette bestod af to 20-30 cm store kampesten, en massiv koncentration af gulligt ler og rødbrændt ler samt store mængder trækul. Desværre var en del af dette anlæg også ødelagt af gravemaskinen, da der skulle graves ud til understøtning af fundamentet. De store kampesten, der var nedgravet i et gråbrunt sandet lag, kan godt have været randsten i en form for ildsted, hvilket understøttes af, at den ene kampesten var meget ildskørmet.

I det 20-30 cm tykke lag over ildstedsbunden blev der fundet tre potteskår fra kander som kendes fra middelalderen. Potteskårene stammer fra en

Landsbyen Blovstrød 1814. Præstegården er den største gård i landsbyen og ses sydvest for gadekæret, kirken og kirkegården. Her ligger den dag i dag og har gjort det i mindst 800 år. Gengivet fra »Danmarks kirker«.

kandetype som blev brugt til øl og vin i perioden mellem 1250 og 1400.

Det gråbrune sandede lag, som ildstedet var nedgravet i, rummede nederst i laget også spor af en formodet bygningskonstruktion. Nogle mindre kampesten på række kan antagelig tolkes som fundamentssten, altså syldsten til en bygning. Det sandede lag var det ældste kulturlag i udgravningsfeltet, da syldstenene var nedgravet i undergrunden. Ingen fund kunne hjælpe med en tidsangivelse på dette lag, men sat i relation til overliggende lag kan det godt være fra 12-1300-årene.

Teglstensbrønden

I forbindelse med genopførelsen af præstegården i 1897 - 1898 har man antagelig også anlagt en ny brønd. Denne blev opmuret af let buede gule tegl-

sten, såkaldte brøndsten. Brønden er omtrent 1,3 meter i udvendig diameter og har en usædvanlig stor dybde på ikke mindre end 12,4 meter. Kun meget få brønde af teglsten har denne dybde, så den er lidt af et klenodie.

Brugen af teglsten til opmuring af brønde begynder her i Nordsjælland i 1870'erne. Teglstenene blev fremstillet på de lokale teglværker i specielle buede murstensforme. Oftest anvendte man blåler, som gav gule teglsten efter brændingen. Brøndstenene til den her beskrevne brønd er sandsynligvis fremstillet på Blovstrød Teglværk.

Præstegård og kirke

Helt tilbage til middelalderen var det normalt at præsten boede på en gård i landsbyen med et tilhørende jordtilliggende, som var grundlaget for

hans underhold. Gården, som ejedes af kirken, var normalt skattefri.

De ældste bygningsafsnit i Blovstrød kirke kan stilhistorisk dateres til romansk tid, og kirken antages derfor at være fra tiden omkring år 1200, hvorfor der også må have været en præstegård på den tid.

Sandsynligvis har præstegården, lige så længe den har eksisteret, været placeret der hvor den nuværende præstegård ligger, hvorfor de fundne bygningsrester nok også stammer fra gårde beboet af sognepræsten i Blovstrød.

Kilder og Litt.

Danmarks Kirker, Frederiksborg Amt, Bd. II, 1967. Nationalmuseet.

J.P.Trap: Danmark, Frederiksborg Amt, Kbh. 1953.

Diverse materiale fra Lokalhistorisk Arkiv i Allerød.

Udgravningsberetning Blovstrød Præstegård, j.nr. NFIIA1698.

Stribevis af striber

Af Litta Rosing-Schow

Striber er igen kommet frem i modebilledet. Vi ser dem på gader og stræder, ikke mindst de tværgående, som optræder på strømper i alle afskygninger af farve- og stribekombinationer. På den nyligt afholdte udstilling af strømper på museet i Helsingørgade var både gamle og nye stribede strømper udstillede.

Lige inden for døren stod en herre fra sidst i 1700-tallet i sit stiveste puds, som for denne gårdmand bestod af lang rød mandstrøje, som vi kender den fra Holbergs komedier, lyse knæbukser og, som prikken over i'et, et par knæstrømper i blå og hvide striber.

Disse strømper, som findes i museets samlinger, er strikket i bomuld med en meget tæt strikkefasthed. Der går ca. 23 masker på 5 cm. Til sammenligning strikker vi i dag sokker, der har omkring det samme maskeantal, men på 10 cm. Strømperne er strikket i blå og hvide striber. Det er en farvekombination, der oprindeligt kom fra søens folk, men som gennem tiderne har været meget udbredt mode.

Foroven har de blå- og hvidstribede strømper et langt stykke med hvidt, beregnet til at gå op over knæet under buksebenet. Her kunne man spare på de blå farve, ligesom på tåen, der også er strikket ensfarvet hvid. Der er ikke grund til at bruge farve på

det, der ikke ses! Striberne er heller ikke lige brede, treomgange af den blå farve og fire af den hvide. Men optisk ser de lige brede ud.

Dansk orlogsgast 1909

Dansk orlogsgast 1909 i det vi i dag kalder matrostop. Gengivet efter P. Bøgh (1999): Fra busseronne til matroskrave. Sømandens tøj gennem tiderne. Stenstrup.

Strømperne er strikket i facon, sådan at herrens lægge rigtig kunne tage sig ud, ligesom den tætte strikning gør "stoffet" meget mindre elastisk,

og derfor kræver mere fashionering. Strømperne skulle strikkes tæt, så de kunne være så varme som muligt.

Museets mandstrøje

Ligeledes findes der en mandstrøje i museets samlinger, som har blå- og hvidstribede strikkede ærmer. Trøjer af denne art, som var meget brugt på landet sidst i 1700'erne og et godt stykke op i 1800-tallet, findes der ikke mange af. Trøjen er i god stand, når man tager dens alder i betragtning, foruden at den har været en dagligdags beklædningsgenstand, der har været brugt meget, også til arbejde. Det var almindeligt, at man til en syet vest i kraftig, ufarvet vadmel satte strikkede ærmer. Og disse var meget ofte "ringledede" eller stribede, for at sætte lidt kulør på tøjet. Ellers brugte man en stribet undertrøje i uld under en løs vest.

Trøjen, der er kommet ind til museet i 1923, er strikket i et forholdsvis groft uldgarn i blå og hvide striber. De hvide er dog ikke helt hvide og den blå farve er ind imellem udskiftet med en gråbrun og brungrøn. Enten er de andre garner brugt, når den blå er sluppet op, eller der er strikket nyt til, når ærmet var slidt. Dette fænomen tyder også på, at trøjen har været brugt til arbejde.

Museets trøje har foruden ærmerne et strikket skulderstykke, som er syet oven på det vævede stof, sikkert for at give ekstra varme. På mandstrøjen er strikkefastheden 17 masker på 5 cm på ærmerne, mens den er 14 masker på samme antal cm på skulderstykkene.

Det var almindeligt at strikke med tynde pinde til et tykkere garn for på den måde at få strikningen tættere. I dag vil vi have pinde og garn til at passe sammen, og tendensen går til at benytte tykkere pinde til et tyndere garn. Desuden er vi i besiddelse af mange pindetykkelser, hvor man i gamle dage

havde enten stålpinde, som var de tynde, eller træpinde, som var de tykke.

De dyre farver

Fælles for de stribede klæder var, at man satte en dyr farve, som rød eller blå, sammen med en af fårets naturlige farver, grå eller hvid. På den måde fik man noget farverigt at vise sig i, samtidig med man sparede på de dyre farver. Blå, som blev lavet af indigo, kom fra Indien, og rød, som kom fra den hjemlige krap eller den importerede cochénille, var købefarver. Ofte farvede man ikke selv med disse farver, men fik byens farver til at gøre arbejdet, og det kostede også penge. Men striber var - og er - stadig en fin måde at få et stykke stof til at virke som blikfang, da de får ekstra liv, når de bliver tredimensionelle på dame- eller herreben.

På landet holdt det farverige tøj sig længere end i byerne, hvor det sorte tøj, ikke mindst for mændenes vedkommende, tog førerpositionen. Ligeledes gik mændene over til at bruge lange bukser i stedet for knæbukser, og strømperne blev en næsten usynlig påklædningsgenstand. Bukserne kunne dog gå hen og være stribede på langs, igen var inspirationen hentet hos søens folk. Damerne kunne, så langt som de nu måtte vise ben, iklæde sig tverstribede strømper, hvad de også gjorde. Men bytøjet fulgte mændene, idet almuens farverigdom tørrede ind til mere "dydige" farveholdninger. I matrostrøjet, som blev brugt til pænt brug af borgerskabets sønner helt op i vor tid, bibeholdtes dog den blå-hvide stribe på den karakteristiske sømandskrave og på opslagene. Som gammel søfartsnation kunne man holde en tradition i hævd, om ikke andet så ved at bære tøjet!

Møntfund fra Sigerslevøster

Af Jens Christian Moesgaard, Nationalmuseet

Få danske landsbyer kan bryste sig af at have ligget på samme sted siden oldtiden. Sigerslevøster kan! Den ligger i Strø sogn mellem Hillerød og Frederikssund. Folkemuseet har indenfor de senere år udført en række udgravninger i den nuværende landsbys sydlige kant, som tydeligt viser byens høje alder.

Samtidigt har museet haft et forbilledligt samarbejde med en række amatørarkæologer, der med

smykker fra vikingetiden og et lerkar med masser af vikingesmykker samt en enkelt mønt! Vi kan derfor gennem mønterne følge landsbyens historie helt fra romertiden (1-375 e.Kr.) og op til vore dage, dvs. en periode på næsten 2000 år!

Romermønt

Den ældste mønt er fra Romerriget. Det er en lille bronzemønt fra 320'erne. Desværre stammer den

fra pløjelaget, så vi kan ikke se præcist, hvor og hvornår den er blevet brugt. Imidlertid er det et yderst vigtigt fund. Vi ved nemlig med sikkerhed, at der her har været en bebyggelse i jernalderen - altså samtidigt med mønten. Min kollega Helle Horsnæs har lavet en oversigt over fund af romerske bronzemønter i Danmark. Det viser sig, at mange 300-talmønter ligger i villa-haver i forstæ-

derne til nutidens store byer. Det er så nærliggende at tro, at de faktisk er mønter, som turister har taget med hjem fra Middelhavslandene indenfor de sidste par årtier. De har således intet med Danmarks jernalder at gøre. Helt anderledes forholder de sig med nogle få mønter, heriblandt den fra Sigerslevøster. Den er

Udgravning i Sigerslevøster 2002. Til højre i billedet arbejder Peter Lund-Hansen med metaldektorer. De mange Flügge-pinde markerer »anlæg«, bl.a. stolpespor fra et hus fra vikingetid.

deres metaldektorer har sørget for, at også fundene fra de øverste jordlag er blevet bjerget (1). Den øverste jord er normalt så omrodet af ploven, at de arkæologiske lag er helt ødelagte, og arkæologerne har sjældent budget til at få den undersøgt nærmere. Det til trods for at der ligger mange genstande i jorden. Så detektorentusiasterne redder faktisk vigtig viden fra at gå tabt.

Møntfundene – både fra udgravningerne og fra detektorafsøgningerne – giver et enestående udsnit af de småmønter, der var gængse mand og mand i mellem. Man må formode, at hovedparten af mønterne er blevet tabt tilfældigt ved handler og lignende. Der var dog også en hel spand fuld af mønter og

Den ukonserverede romerske mønt er korroderet i overfladen og efterlader ikke meget indtryk af motiv, som dog er en byport på bagsiden, henholdsvis en kejserprofil på forsiden. Den er slået under Konstantin I den Store mellem 324-330 e.Kr.

nemlig – som sagt - fundet på et sted, hvor der faktisk boede mennesker i jernalderen, og det er derfor sandsynligt, at den er kommet til Danmark allerede dengang.

Vikingskatte

Fra de efterfølgende århundreder er der ingen mønter i Sigerslevøster. Det er ikke så mærkeligt, for det gælder faktisk for hele landet, at mønter fra denne periode er meget sjældne. Først i vikingetiden (ca. 800-ca. 1050) begynder vi igen at have mønter i Danmark i større stil. Det er netop fra denne tid, de to allerede omtalte skattefund stam-

mer. Det ene består af 54 mønter og nogle smykker, der oprindeligt lå i en træspand, men de var i tidens løb blevet spredt af plogen. De fleste af mønterne er arabiske hele og fragmenterede sølvdirhemer. Der er dog også tre mønter præget af vikingerne i England. Yngste mønt i fundet er et fragment af en arabisk mønt fra Samarkand præget i år 309 efter den islamiske kalender, dvs. i år 921/22 efter vor kalender. I modsætning til de europæiske mønter bærer de arabiske faktisk årstal, og det er selvfølgelig en stor hjælp, når man skal datere et fund. Denne skat er sikkert blevet gemt bort af en Sigerslevøster-borger engang i 920'erne.

Den anden skat indeholdt som sagt mest smykker. Rundt om en af søvringene var der bøjet en ara-

Skatten fra lerkarret. Den sammenklemte arabiske mønt ses på armringen til højre.

Udsnit af søvskatten fra træspanden. De arabiske mønter ses til højre, de tre mønter fra York forned.

bisk sølvdirhem. Den er fra Tashkent og præget i år 287 efter den islamiske kalender, dvs. i år 900. Den kan dog have været i brug i mange år, før den blev bøjet om smykket, så man kan nok ikke sige noget helt præcist om, hvornår denne skat er nedgravet.

Derudover er der ikke færre en fem enkeltfund af mønter fra vikingetiden. Fire af dem er arabiske og én tysk. Både arabiske og tyske mønter er meget almindelige i Danmark i denne periode. Hovedparten af de arabiske mønter stammer fra Centralasien – møntsteder som Samarkand og Tasjkent er hyppigt repræsenterede i danske fund. Baggrunden herfor er dobbelt: Dels var de centralasiatiske sølvminer blandt datidens rigeste, dels havde vikingerne via de russiske floder så at sige direkte kontakt derned. I slutningen af 900-tallet tager strømmen af arabisk sølv af, og tyske og engelske mønter bliver hyppigere i danske fund. På det tidspunkt begyndte sølvminedriften i Harzen.

Mange af mønterne er skåret i små stykker, og de er bøjedede og hakkede. Det skyldes, at vikingerne

For- og bagside af beklippet arabisk dirhem slået 896-97 e. Kr. i enten Samarkand (nu i Usbekistan) eller Tasjkent (nu i Rusland).

brugte mønterne efter vægt og ikke efter antal. Derfor skar de dem i stykker for at få 'beløbet' til at passe. Vikingerne ønskede kun mønter af godt sølv. Derfor bøjede de dem og gav dem knivstik for at prøve metallet. Sølv er nemlig blødere end det kobber, man ofte ville blande i for at spare på sølvet. Hvis mønten knækkede for let, var den ikke god nok!

Handel og vandel

Fundene fra Sigerslevøster er således på den ene side, lige hvad vi ville forvente, men på et punkt er de med til at belyse nogle nye ideer om vikingernes møntbrug, som er vokset frem de sidste par år. Tidligere mente man nemlig, at vikingerne stort set kun brugte mønterne til at gemme væk som passiv rigdom. Den tolkning hvilede på det forhold, at man kendte mange skattefund fra vikingetiden, og netop skattefund afspejler jo ophobede rigdomme. Så i 1970'erne kom metaldetektoren til som arbejdsredskab for arkæologer. Og siden dengang er der så gang på gang på gang dukket enkeltfund op af mønter fra vikingetiden. Som antydning tidligere er enkeltfund sandsynligvis mønter, der er tabt tilfældigt i daglig handel og vandel. Så de mange nye fund tvinger os faktisk til at revidere vort syn på vikingernes møntbrug. De tyder på, at vikingerne brugte mønterne meget mere aktivt, end vi hidtil har forestillet os.

Middelalder

Herefter skal vi helt op i midten af 1200-tallet før vi igen har mønter i Sigerslevøster. Det behøver ikke at betyde, at man ikke har brugt mønter i de mellemliggende 200 år. Mønterne fra denne periode er penninge på omkring et gram, der i begyndelsen var af fint sølv. Sådanne mønter passede man på ikke at tabe. Hvis man endeligt tabte dem, ledte man grundigt efter dem. Derfor er der i det hele taget ikke mange fund fra denne periode i landet. Lidt efter lidt blev mønterne imidlertid mindre værd. Ved hver ny udmøntning blandede kongen lidt mere kobber i mønten, mens vægten forblev den samme. Hver mønt var derfor mindre værd, og man kunne bruge dem til småforretninger i hverdagen. De blev tabt, så vi kan genfinde dem i dag. I Sigerslevøster er der en enkelt mønt fra 1260'erne, tre fra 1280'erne, en fra tiåret 1300-09, syv fra 1310-19, tolv fra 1320'erne og sytten fra 1330'erne samt to fra midten af 1300-tallet. Seks mønter er så dårligt bevarede, at de ikke har kunnet finbestemmes, men form og metal viser tydeligt, at de er fra 1300-tallet. Den stærke stigning i antallet af mønter i 1320'erne og 1330'erne er et

Tre mønter (for- og bagside) slået under kong Erik Menved (1286-1319), den nederste fra 1280'erne dog muligvis under Erik Klipping. Den nederste er slået i Roskilde, de to andre endten i Norrejylland eller i Roskilde.

En af de få udmøntninger fra midten af 1300-tallet. Mønt (for- og bagside) slået under kong Valdemar Atterdag (1340-1375) på Sjælland.

fænomen, vi kan observere over hele landet. Det skyldes to faktorer. For det første var der efterhånden næsten ikke noget sølv i mønterne, så de var ikke ret meget værd. For det andet ophørte udmøntningen stort set, da den danske kongemagt gik i opløsning i 1330'erne. Landet var pantsat til de holstenske grever. Man må så forestille sig, at de gamle mønter fortsatte med at være i omløb endnu nogle årtier. Jo længere tid en mønttype er i omløb, jo flere gange vil den blive tabt. En af mønterne er gennemboret med et knivstik. Det skyldes, at man har ønsket, at gøre

den ugyldig – man har åbenbart fundet, at den var for dårlig til møntbrug.

Udmøntningen begyndte igen i Danmark omkring år 1400. De første par årtier var det hæderlige sølvmonter. Allerede i 1420'erne kom der imidlertid en masseudmøntning af de såkaldte kobbersterlinge. De var dårlige mønter, der blev tabt i stort tal. I Sigerslevøster er der fem. En af dem er gennemboret for at gøre den ugyldig. Det var Erik af Pommern (1396-1439), der lagde navn til denne udmøntning. Han blev grundig upopulær på det, og møntforringelserne var faktisk en af begrundelserne for hans afsættelse som konge i 1439.

Møntfund som kongerække

Fra Christian I (1448-1481) og fremefter har vi næsten hele kongerækken repræsenteret. Han optræder selv med en hvid (4-penning). Der er endvidere en klipping fra Christian II (1513-23), en 2-skillling fra Christian III (1534-59) og endnu én fra Frederik II (1559-88). Christian IV's lange regering (1588-1648) er repræsenteret med en 1-skillling og en 2-skillling, Frederik III (1648-70) med en 2-skillling og Christian V (1670-1699) med en halvskillling. Fra 1700-tallet har vi kun en 2-skillling fra Frederik IV (1699-1730) og fra 1800-tallet en skillling fra Frederik VI's tid (1808-39). Alle disse mønter er småmønter, der giver et indblik i dagligdagens møntbrug i en landsby.

Afslutning

Nu har jeg flere gange understreget, at Sigerslevøsterfundene er "normale", dvs. de svarer

til, hvad man ellers finder rundt om i Danmark. Det gælder både de mønttyper, der er repræsenteret, og den tidsmæssige fordeling af fundene over århundrederne. Selvfølgelig er der et par usædvanlige ting – den uanseelige romerske bronzemønt er som mønttype uhyre almindelig, men som veldokumenteret dansk fund meget, meget sjælden. De tre engelske 900-talsmønter i træspanden er heller ikke hverdagskost, men de lå dog sammen med arabiske mønter, som vi er vant til at se i alle fund fra 900-tallet.

Nu er det ikke i sig selv noget dårligt i, at et fund er almindeligt. Nærmest tværtimod. Det er ved at samle flere og flere oplysninger om helt almindelige fund, at vi får en mere og mere nuanceret billedet af møntomløbet i forne tider. Så fund som dem i Sigerslevøster er vigtige. Og så er de faktisk trods alt lidt bedre end dem fra mange andre steder, idet de stammer fra et sted, der er udgravet. Så kan vi nemlig gå ind i detaljen og se på, hvor hver enkelt mønt har været brugt. Selvfølgelig har de flyttet sig lidt i pløjelaget. Men de har nok ikke alle sammen flyttet sig helt hen i den anden ende af marken, så deres præcise fundsted, som de dygtige detektorfolk har noteret, har en betydning. Dette analysearbejde er endnu ikke påbegyndt. Sigerslevøstermønterne har endnu ikke afgivet deres sidste hemmeligheder (2).

¹ Kurt Villumsen (Græse), Peter Lund-Hansen (Vejby) og Kirsten Hougaard (Hillerød) har gjort detektorfund i Sigerslevøster, som er blevet erklæret danefæ (RED.).

² Vi vender senere i NoMus tilbage med en større artikel om udgravningerne i Sigerslevøster 1996-1997 og 2002.

Mont (for- og bagside) slået i Ribe i år 1536 under kong Christian III (1534-1559).

Indkaldelse til ordinær generalforsamling

Ordinær generalforsamling i Nordsjællandsk Museumsforening afholdes onsdag den 25. februar 2004 i Søjlehallen på Sophienborg. Generalforsamlingen starter kl. 19.30.

Dagsordenen er ifølge vedtægterne:

1. Valg af dirigent.
2. Formanden og museumslederen aflægger beretning.
3. Kassereren fremlægger reviderede regnskaber til godkendelse.
4. Fremlæggelse af budgetter og fastsættelse af kontingent til foreningen.
5. Indkomne forslag. Forslag sendes senest 8 dage før generalforsamlingen til formand Helge S. Bek, Ebbas Allé 12, 3480 Fredensborg.
6. Valg af bestyrelsesmedlemmer og suppleanter.
På valg til bestyrelsen er Valborg Sandberg, Bent Aaby, Birthe Skovholm, Helge Knak Jepsen og Grethe Post (sidstnævnte som suppleant). Alle er villige til genvalg.
7. Valg af to revisorer.
8. Eventuelt.

Efter generalforsamlingen og en kort pause er museet glad for at kunne byde velkommen til Steffen Heiberg fra Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot, som vil foredrage over emnet: **"Corfitz Ulfeldt og Leonora Christine – en historie om ægteskabelig loyalitet"**.

Herefter afsluttes aftenen med fælles kaffebord.

Vel mødt!

Bestyrelsen

Kulturhistoriske Småskrifter fra Folkemuseet

I 2002 startede Nordsjællandsk Folkemuseum en udgivelse af kulturhistoriske småskrifter fra museets virkeområde. Tidligere er udkommet *Kulturhistorisk rekognoscering i Strødamreservatet* (2002) og *Jæger, skovbonde og fæstebonde. Fra stenalder til enevælde i egnen ved Esrum Sø, Nordøstsjælland* (2003).

Endnu et småskrift, det tredje, har set dagens lys i december 2003. Denne gang drejer det sig om *Fund og fortidsminder på Farum Kaserne, Vassingerød By, Allerød Kommune*. Ud over en gennemgang af det titlen lover, beskriver heftet også landsbyen Vassingerøds historie fra 1200-tallet og op til landboreformerne i slutningen af 1700-tallet. 23 sider. Kr. 75, -.

Alle tre skrifter er forfattet af museumschef Finn Erik Kramer. Skrifterne kan købes på museet.

Fund og fortidsminder på Farum
Kaserne, Vassingerød by,
Allerød kommune

— med en fremlæggelse af Vassingerøds historie

Finn Erik Kramer

Nordsjællandsk
Folkemuseum

Kulturhistoriske Småskrifter fra Folkemuseet 3
December 2003

Kulturhistoriske foredrag på Nødebo Kro

Forårets foredrag er igen arrangeret som et samarbejde mellem Nødebo Kro, Folkeuniversitetet i Hillerød og Nordsjællandsk Folkemuseum. Foredragene foregår som sædvanligt på Nødebo Kro kl. 20.00, og der er gratis adgang.

Mandag den 1. marts 2004, kl. 20.00

Nyt lys på Københavns ældste historie

Museumsinspektør **Bi Skaarup** fra Københavns Bymuseum har gennem de senere år stået for omfattende arkæologiske undersøgelser i Københavns undergrund, ikke mindst i forbindelse med anlæggelsen af Metroen. Meget ny viden er dukket op og har skabt grundlag for fortolkning af den ældste del af Københavns historie.

Mandag den 22. marts, 2004, kl. 20.00

Nordsjællandske sten, træer, høje, søer og vandløb fra sagn og folketro

Kulturhistorikeren og forfatteren **Mads Lidegaard** har igennem flere år rejst rundt i landet og kortlagt Danmark ud fra folkesagnene. Mads Lidegaard giver, med udgangspunkt i sit omfattende forfatterskab om danske folkesagn, et potpourri over de nordsjællandske sagn, der knytter sig til naturen og oldtidsminderne.

Nordea

